

TOPIC: "PECULIARITIES OF SUCCESSFUL MASTERING OF TEACHING MATERIALS BY STUDENTS."

Author: Artikov Jumaniyaz Otaboevich

Teacher of the department "Pedagogy and Psychology, Educational Technologies" of the Khorezm Regional Center for Retraining and Advanced Training of Teachers, psychologist (tel. +998 972999813)

Abstract: The effective solution of complex tasks of quality, modern education and upbringing of students largely depends on the pedagogical skills, abilities, talents and experience of the teacher. In order to achieve high results in education, the teacher must understand the age, mental processes, individual and psychological characteristics, willpower and other mental states of students in the teaching process and, consequently, conduct lessons.

МАВЗУ: “ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ДАРС МАТЕРИАЛЛАРИНИ МУВАФФАҚИЯТЛИ ЎЗЛАШТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ”.

Муаллиф: Артиков Жуманиёз Отабоевич,

Хоразм вилояти ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази «Педагогика ва психология, таълим технологиялари» кафедраси ўқитувчиси, психолог (тел. +998 972999813).

Ўқувчиларга сифатли, замонавий таълим ва тарбия беришнинг мураккаб вазифаларини самарали ҳал этиш кўп жиҳатдан ўқитувчининг педагогик маҳорати, қобилияти, истеъдоди ва тажрибасига боғлиқ. Таълимда юқори натижаларга эришиш учун эса педагог таълим бериш жараёнида ўқувчиларнинг ёши, психик жараёнлари, индивидуал-психологик хусусиятлари, иродавий сифатлари ва бошқа руҳий ҳолатларини тушуниши ва шундан келиб чиқиб дарс машғулотларини олиб бориши лозим.

Маълумки, таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил ақлий меҳнат қилиши, мисол-масалалар ечиши, машқлар бажариши, такрорлаши иродавий зўр беришни талаб қилади ва бу уларда ихтиёрий, барқарор, мустаҳкам, кучли ва фаол диққатни ривожлантиришга қулай шарт-шароит яратади.

Ўтин ёриш, ер чопиш каби энг оддий ишларни ҳам, техника билан ишлаш, илмий текширишлар олиб бориш каби мураккаб ишларни ҳам диққатнинг иштирокисиз бажариб бўлмайди. Ўқувчиларнинг дарс материалларини муваффақиятли ўзлаштиришлари, даставвал диққатнинг мавжуд бўлишига боғлиқдир. К.Д.Ушинскийнинг айтишича: “Диққат руҳий ҳаётимизнинг шундай ягона бир эшигидирки, онгимизга кирадиган нарсаларнинг барчаси шу эшик орқали ўтиб киради”. Демак, бутун бир таълимнинг муваффақияти ана шу иш муваффақиятига таянади.

Инсон бирор бир предметни ёки воқеа-ҳодисани идрок қилиши, ўрганиши, эслаб қолиши учун ўша нарсага диққатини қаратиши лозим. Акс ҳолда бу нарсани онда акс эттириш, тасаввур қилиш ва ўзлаштиришнинг имкони бўлмайди. Диққатнинг иштирокисиз оддий игнага ипни ўтказишдан тортиб мураккаб ишларни бажаришни иложи

йўқ. Айрим ўқувчиларда учрайдиган ўзлаштира олмаслик ҳолатининг сабабини аввало улар диққатининг етарли эмаслигидан қидириш керак. Хотиранинг бўшлиғи, ўқув материалларини ўзлаштиришнинг бўшлиғи, асосан, диққатнинг бўшлигидан келиб чиқади. Мана шунинг учун ҳам педагог ўқитиш ишида юксак муваффақиятга эришишни истар экан, ўқувчилар диққатини, хусусан, энг барқарор ва энг кучли диққатини уюштириш ҳамда тарбиялаш ҳақида жон куйдириш лозим.

Ўқувчиларни диққатини бир маромда узоқ ушлаб туриш жуда мураккаб жараён. Чунки, ўқувчини диққатини 3-5 дақиқадан узоқ ушлаб туриб бўлмайди. Бунга сабаб, диққатнинг бўлиниши, кўчиши, тебраниши ва беқарорлиги каби хусусиятларга эга эканлигидир. Лекин, иккинчи томондан қаралса, шу ўқувчи мактабдан чарчаб уйга келгач телевидение ёки интернет орқали намойиш этилаётган кинофильм ёки видеороликни 1 ёки 2 соат давомида тўхтамасдан, диққатини бўлмасдан, чалғимасдан тамоша қилиши мумкин. Бунинг асосий сабаби, ушбу фильм ва роликдаги воқеалар ривожининг жуда кичик вақт оралиғида, дақиқалар ичида тез-тез алмашиши ва ўзгаришидадир. Натижада тамошабин фильмдаги сюжет нима билан тугагини интиқлик билан кутади ва шу тариқа вақт ўтганини сезмай қолади. Ўқитувчи ҳам бу ҳолатни эътибордан қочирмаслиги лозим. У дарс ўтиш жараёнида ўқувчиларни диққатини бўлинишига, кўчишига йўл қўймаслиги ва қизиқишларини сўндирмаслиги лозим. Бунинг учун эса бир хилликдан воз кечиш талаб этилади. Афсуски, аксарият ўқитувчилар халигача дарс беришнинг анъанавий усулидан, яъни йўқлама қилиш, уйга вазифани сўраш, баҳолаш, янги мавзунини тушунтириш, уйга вазифа бериш каби бир хиллик (шаблон) дан воз кеча олмаяпти. Мана шу бир хиллик эса кўпчилик ўқувчиларни дарсдан беэтиборлигига, диққатини беқарорлашишига ва қизиқишларини сўнишига олиб келади.

Айрим ўқувчиларда бирон бир маълумотни ўзлаштириш жараёнида, кўпинча китоб ўқиш ёки маъруза тинглаш пайтида диққати бўлиниб унинг ўрнини турли бошқа нарсалар, акарият ҳолларда хаёллар эгаллайди. Борди-ю, ўқувчи ўқитувчининг тушунтиришларига аввал бошда қулоқ солиб, лекин 10-15 дақиқадан кейин бошқа нарса билан шуғулланса, ёки бошқа нарсалар тўғрисида хаёлга берилиб кетса, ёки бўлмаса китоб ўқиса-ю, унинг мазмунининг айрим жиҳатларига “эътибор бермапман” деса, билингки бу ўқувчининг диққати беқарордир.

Умуман диққатнинг бу хусусияти барча инсонларга хос бўлиб, хатто катталарда ҳам тез-тез учраб туради. Мисол учун, мактаб директори ўқитувчига, “эртага сизни дарсингизни таҳлил қилиш учун вилоят халқ таълими бошқармасидан мутахассислар келади, яхшилаб тайёргарлик кўринг!”, деб огоҳлантиради. Шунга мувофиқ ўқитувчи эртага бўладиган ушбу очик дарсга тайёргарлик кўради ва китоб ўқиши жараёнида бевосита унинг хаёлига бехосдан эртага кутилаётган дарс натижалари билан боғлиқ турли хил салбий ёки ижобий фикрлар келади: “Иш қилиб эртага бўладиган очик дарсим яхши ўтсин!”, “Ўқувчиларим уялтириб қўймасин” ва шунга ўхшаш хаёллар. Шу пайтда унинг диққати ўрнини хаёл эгаллайди. Ваҳоланки, у хали китоб ўқишни тўхтатгани йўқ. Мазкур жараёнда ўқилган матн мазмуни эса умуман эсда қолмайди.

Шуни ҳам эсдан чиқармаслик керакки, кўп вазифалилик ёки бирданига икки ёки ундан ортиқ ишни бажаришга уриниш самарали эмас, айниқса, гап ақлий фаолият ҳақида кетганда. Шу билан бирга, у мияга зиён ҳам. Ҳар сафар бир неча ишни баравар бажарганингизда мия ортиқча стрессга йўлиқади ва табиийки, янги вазифага диққатни қаратиш хусусияти пасаяди. Узоқ вақт давомида бир ишни бажарганингизда

бундай асоратлар бўлмайди. Бир вазифалилик янада самарали ишлашга ёрдам беради ва диққатни бир предметда жамлашга ўргатади.

Хусусан, автомобилни бошқариб бораётган ҳайдовчига бирон бир математик масала ёки мисолни ечиш вазифаси берилса, уни автохалокат содир қилиш эҳтимоли ортади. Шу боисдан ҳам барча давлатларда автомобилни бошқараётган ҳайдовчига телефонда сўзлашиш тақиқланган ва бу катта миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ёки буни куйидаги тажриба мисолида ҳам кузатишимиз мумкин. Агар инсонга 10 сония оралиғида 1 дан 20 гача ёзиш ва 20 дан 1 гача овоз чиқариб тескарисига санаш вазифасини бирданига бажариш топшириғи берилса, аксар инсонлар буни уддалай олишмайди. Бунга сабаб иккита ишни бирданига бажариш жараёнида инсон диққатини у топшириқдан бу топшириққа ва аксинча, тез-тез кўчиришига тўғри келади ва шошилганидан рақамларда чалқашиб кетади. Лекин, инсон худди шу ишни юқоридаги вақт оралиғида, кетма-кет бажарса буни уддасидан чиқиши мумкин.

Худди шунингдек, агар инсонга маълум бир вақт оралиғида (3 дақиқа) белгиланган матнни ўқиб, мазмунини гапириб бериш ҳамда шу пайтда ўзида қоғозга «+» ва «-» белгиларини кетма-кетликни бузмаган ҳолда ёзиш каби иккита вазифани бирданига бажариш топшириғи берилганда ҳам буни уддасидан чиқа олмайди. Агар у диққатини матн мазмунига қаратса, қоғоздаги «+» ва «-» кетма-кетлиги бузилади. Мабодо эътиборини ушбу кетма-кетлик бузилмаслигига қаратса, матн моҳиятини, ундаги воқеа-ҳодисаларни эслаб қола олмайди.

Инсон бир нарсага диққатини қаратганида бошқалари эътибордан четда қолади. Энг кучсиз диққат – тарқоқ диққат, паришон диққат ёки тўғридан-тўғри паришонхонлик дейилади. Паришонхотирлик – бу диққатнинг беқорлиги, яъни бошқа нарсаларга чалғишидан иборат психик ҳолат. Бунда одам ўз диққатини бир нарсада тутиб тура олмайди. Диққат бир нарсдан бошқа бир нарсага беихтиёр равишда ўтиб туради. Мактабда паришонхотир ўқувчилар учраб туради. Бундай ўқувчилар доим уёқ-буёққа “аланг-аланг” қилаверади, бирон нарса устида диққатини тутиб тура олмайди. Уларни паришонхотир бўлиб қолишларига, кўпинча, ёшлигида диққатини етарли даражада тарбияламаслик сабаб бўлган.

Паришонхотирлик катта ёшдаги инсонларда ҳам кузатилади. Мисол учун айримлар ишга кетаётган, ярим йўлда ўйлаб қолади ва ўзига-ўзи турли саволларни беради: “Эшикни қулфладимми?”, “Газни ўчирдимми?”, “Дазмолни электрдан уздимми?” ва ҳаказо. Бунга сабаб, эшикни қулфлаётган пайтда диққати бошқа жойда бўлган, масалан телефонга жавоб бераётган бўлган: “Мана-мана чикдим, йўлдаман, кетаяпман”, деган. Натижада эшикни қулфлаган ёки қулфлагани аниқ эсида қолмаган.

Бундан кўринадики, диққат билан хотира бевосита бир-бири билан чамбарчас узвий боғлиқ жараён. Ўқувчи қайси предметга диққатини ихтиёрий ва фаол қаратса, ўша предметни ўзлаштиради ва хотирасида сақлаб қолади ва аксинча.

Педагог ўз ўқувчиларига маълумотларни ўзлаштиришда юқоридаги каби ҳолатларга йўл қўймаслик, диққатини ихтиёрий равишда ўрганилаётган маълумотларга қаратиш ва бунда ирода кучини ишга солиш йўллариини тушунтириши ва ўргатиши керак.

Шу билан бирга ўқувчиларни диққатини бир жойга тўплаш ва уларни зериктирмаслик учун педагогнинг ўзи ҳам янада кўпроқ ўз устида ишлаши, дарс ўтишнинг интерфаол методларидан фойдаланиши, бир хилликдан воз кечиши ва креатив фикрлашни одат қилиши лозим.

Шунингдек, педагог ўқувчилар диққатининг кучли ва барқарор бўлиши бир қатор шартларга: диққат объектининг мазмундорлигига, фаолиятга, иш бажарилаётган вазиятга, ўқувчининг руҳий ҳолатига, иродасига ва қизиқишларига бевосита боғлиқ эканлигини билиши ва унга амал қилиши шарт. Ўқитувчининг дарси қанчалик мазмундор, қизиқарли ва турли-туманликларга бой бўлса, ўқувчиларнинг диққати ҳам шунчалик кучли ва барқарор бўлади. Мисол учун, бир варақ тоза қоғозга чизилган доирага узоқ вақт диққат билан қараб туриш ёки қимирламай турган нуқтага тикилиб туриш анча қийин.

Ўқувчилар диққатини жалб этишда кўرғазмалилик (картиналар, мум нусхалар, жадваллар, чизмалар ва бошқалар) дан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, тажрибаларнинг намоёни қилиниши ва мустақил равишда ўтказилиши, таълимда техника воситаларидан фойдаланиш катта аҳамият касб этади. Муҳими, бир хилдаги, узоққа чўзилиб кетадиган, ижодий бўлмаган иш диққатнинг тўпланишини сусайтириб юборишини, унинг барқарорлигини пасайтиришини эсдан чиқмаслик лозим.

Диққатни сақлашда дарсинг ташкил этилиши: машғулотларнинг пухталики билан боғланиши, ишлаш учун зарур шарт-шароитларнинг мавжудлиги ва ҳоказолар катта аҳамиятга эга. Бу ўринда дарс ўтишнинг суръатини алоҳида ажратиб кўрсатиш керак. Жонли, жадал суръат диққатни яхшироқ сафарбар этади. Ҳаддан зиёд тез суръат чоғида шошиш оқибатида «диққатнинг нотўғри жалб этилиши» содир бўлади, секин суръат эса ўқувчида иштиёқ уйғотмайди ва чалғиши учун шароит туғилади. Таълим суръати материалнинг мазмунига, уни ўзлаштиришнинг қийин ва енгиллигига, ўқувчиларнинг ёшига албатта боғлиқ бўлади.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, бугунги замонавий таълимда ўқувчиларни қизиқтириш, уларнинг диққатини жалб қилиш ўқитувчидан дидактик қобилият - мураккаб билимларни ўқувчиларга осон йўл билан тушунтира олиши талаб этилади. Бунда таълим берувчи зарурат туғилган ҳолларда ўқув материални ўзгартиради, соддалаштиради, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, тушунарсиз нарсани тушунарли қила олади. Ана шундагина у кўзлаган ижобий натижага эриша олади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Петровский А.В. ва бошқалар, “Умумий психология”.
2. Иванов П.И., Зуфарова М.Е., “Умумий психология”.
3. Азизхўжаева Н.Н. «Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат».
4. Йўлдошев Ж., Ҳасанов С. «Педагогик технологиялар».